

Ο θησαυρός της Πολιόχνης

Καλημέρα! Ο Διευθυντής της ΙΑΣΑ, καθ. Emanuele Parì, μας ζήτησε να σας μιλήσουμε για τον Θησαυρό της Πολιόχνης στο πλαίσιο αυτής της σειράς *μικρών εμφανίσεων* για τις μεγάλες ιταλικές ανασκαφές στην Ελλάδα.

Όπως και για όλους τους άλλους χώρους που θα απασχολήσουν αυτές τις παρουσιάσεις, το πιο εντυπωσιακό εύρημα, που έχει καταστεί αντιπροσωπευτική εικόνα, είναι μόνον η αφορμή για να συζητήσουμε τη γενική ιστορική αίσθηση χώρων-κλειδιών που αντιπροσωπεύουν την κύρια συνεισφορά της χώρας μας στην αρχαιολογία της Ελλάδας. Για να φτάσουμε να μιλήσουμε για τον *Θησαυρό*, ένα από τα τελευταία, χρονολογικά, αρχαιολογικά ευρήματα της Πολιόχνης, πρέπει λοιπόν να διατρέξουμε εν συντομία την προγενέστερη ιστορία της.

Όταν, το 1918, γίνεται Διευθυντής της Ιταλικής Αρχαιολογικής Σχολής των Αθηνών ο Alessandro della Seta, στην τότε ρέουσα ατμόσφαιρα της «ετρουσιικής επίδρασης» που είχε ξεσπάσει με την εύρεση της στήλης των Καμινίων το 1905, ξεκινάει, το 1923, στο νησί της Λήμνου ένα καινούριο μέτωπο έρευνας, εναλλακτικό ως προς το ιστορικό κρητικό. Πρώτα «τυρηνική» και μετά αθηναϊκή, ρωμαϊκή, βυζαντινή, γενουάτικη, ενετική και τουρική μέχρι το 1913, η Λήμνος διατήρησε μέχρι τις μέρες μας, και λόγω της έντονης στρατικοποίησης μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο και τον μακρόχρονο αποκλεισμό της από τον μαζικό τουρισμό, έναν χαρακτήρα καθαρά γεωργικό και *αρχαϊκό*, περισσότερο εμφανή τις δεκαετίες του 1920 και του 1930 όταν εξελίσσεται ο πρώτος κύκλος της ιταλικής έρευνας στο νησί.

Ο Della Seta και οι σπουδαστές του, ανάμεσά τους πολλοί *ιεράρχες* της ιταλικής Αρχαιολογίας που αφήνουν πνευματώδεις αναμνήσεις, όπως οι Paolo Emilio Arias και Salvatore Puglisi, πραγματοποιούν μια εξερεύνηση όλου του νησιού συγχρόνως με τις ανασκαφές της Ηφαιστίας το 1925 και ανακαλύπτουν

την Πολιόχνη, λίγα χιλιόμετρα από τα Καμίνια, το 1930. Ξεινοούν αμέσως επειτατικές ανασκαφές και κατασκευάζεται το μνημειακό συγκρότημα της Αποστολής, με τις οικίες του Διευθυντή και των Σπουδαστών, τις αποθήκες, τον πύργο της δεξαμενής, μέχρι και μια δεξαμενή σε τεχνοτροπία ιερής πηγής. Οι έρευνες προχωρούν με τη συμμετοχή όλων των σπουδαστών διαφόρων ετών και ενός μεγάλου αριθμού εργατών, φέρνοντας στο φως σχεδόν τα 2/3 του οικισμού, μέχρι το 1936, όταν ο Della Seta αρχικά απομονώνεται και στη συνέχεια (το 1938) απομακρύνεται από τη Διεύθυνση λόγω των φασιστικών φυλετικών νόμων.

Μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, όταν είναι πια Διευθυντής ο Doro Levi, καλείται να διευθύνει τις νέες αποστολές στρωματογραφικής επαλήθευσης για τη δημοσίευση ο Ιταλός πρώην σπουδαστής και μέγιστος Ιταλός προϊστορικός Luigi Berbabo Brea. Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1950 ο Bernabò πραγματοποιεί μια σειρά στρωματογραφικών τομών σε βάθος και, με τη συνεργασία της Madeleine Cavalier, ξεινά ηρωικά τη μνημειώδη έκδοση των ανασκαφών. Οι δύο τόμοι είναι αφιερωμένοι αντιστοίχως στις περιόδους Μελανή, Κυανή, Πράσινη, Ερυθρή (PIX I-II, Roma 1964) και Κίτρινη (PIX III, Roma 1976).

Μια τρίτη και, μέχρι τώρα, τελευταία φάση ερευνών ξεκίνησε το 1986 με πρωτοβουλία του διαδόχου του Levi στη διεύθυνση της Σχολής, του Antonino Di Vita, που καλεί τον μαθητή του Bernabò Brea, Santo Tiné, να αρχίσει και πάλι τις ανασκαφές, τις μελέτες και τις αναγκαίες εργασίες αποκατάστασης του χώρου. Αυτός ο τρίτος κύκλος ολοκληρώθηκε το 1998 και είναι σε τελικό στάδιο η συστηματική δημοσίευση των ευρημάτων, που είναι σχεδόν ολόκληρη διαθέσιμη διαδικτυακά στον ιστότοπο Mibact: poliochni@beniculturali.it.

Συνοψίζοντας τα αποτελέσματα αυτών των αιωνόβιων πια ανασκαφών μπορούμε να πούμε ότι η Πολιόχνη αποτελεί παράδειγμα του ιδιαίτερου πολιτισμού που άνθησε την πρώιμη εποχή του Χαλκού στο βορειοανατολικό Αιγαίο, του οποίου η Τροία είναι το γνωστότερο σημείο αναφοράς αλλά η Πολιόχνη είναι σίγουρα εκείνη που έχει ερευνηθεί και τεκμηριωθεί ευρύτερα και με μεγαλύτερη ανάλυση, τόσο που να μας επιτρέπει μια πλήρη σχεδόν χρονο-στρωματογραφική και οικοδομική ανασύνθεση χάρη στις γνώσεις που αποκτήσαμε από τις παλαιές και τις καινούριες ανασκαφές.

Διαφορετικά από την Τροία, που αναπτύσσεται ελαφρώς αργότερα αλλά με περισσότερη χρονική διάρκεια, η Πολιόχνη παρουσιάζει μια πρώιμη αποίκηση από λαούς προερχόμενους από την Ανατολία το δεύτερο μισό της 4^{ης} χιλιετίας. Η Μελανή Πολιόχνη είναι ένα χωριό με κυκλικές καλύβες, χωρίς

αμυντικές κατασκευές αλλά ήδη στην απότομη, στρατηγική θέση στην ακτογραμμή που χαρακτηρίζει τον χώρο.

Η βασική στιγμή για την καθαρά αστική ανάπτυξη της Πολιόχνης, τόσο που να μπορεί να θεωρηθεί λίγο αυταπόδεικτα αλλά με μεγάλη δόση βεβαιότητας «η αρχαιότερη πόλη της Ευρώπης», ανάγεται στους πρώτους αιώνες της επόμενης 3^{ης} χιλιετίας π.Χ., στην Κυανή Περίοδο. Σε αυτή τη φάση (κυρίως στη δεύτερη υπο-φάση της περιόδου) η τοπική κοινότητα διενεργεί έναν πραγματικό «τετραγωνισμό του κύκλου» (Van Effenterre 1987) με τον περιορισμό του αστικού χώρου μέσα σε έναν περίβολο τειχών. Πρόκειται για δύσκολα έργα δημιουργίας ανδρών, με τοίχους διπλής παρειάς και έμπλεκτον, κυκλώπειων διαστάσεων (μέχρι πάνω από 6 μέτρα σε πλάτος και 5 σε ύψος), κυρίως στη δυτική και τη νότια πλευρά του χώρου. Η κύρια λειτουργία τους είναι η στήριξη και η ισοπέδωση του εδάφους για να επιτρέψει την ανάπτυξη του οικισμού σε έναν χώρο με ανωφερή μορφολογία από την ακτή προς την κοιλάδα, αλλά σίγουρα τα τείχη της Πολιόχνης αποτελούν έκφραση και μιας ηθελημένης εικόνας τειχισμένης πόλης προς τα έξω.

Ο πρόσφατος εντοπισμός τμημάτων τοιχοδομών προς τα ανατολικά, κατά μήκος της ακτής, και προς τα βόρεια, συμπλήρωσε την πορεία των τειχών της Πολιόχνης, που παρουσιάζεται, ως εκ τούτου, κλειστή σε όλη την περιμετρο. Αυτός ο καθορισμός του οικιστικού χώρου με περιμετρικά τείχη επιφέρει μια πραγματική χωροταξική τακτοποίηση του οικισμού με την εισαγωγή πυλών, οδών και δημόσιων πλατειών, που συνοδεύονται από σημαντικά κτήρια με ιδιαίτερο λειτουργικό προορισμό.

Είναι τα λεγόμενα Κτήρια Ειδικής Λειτουργίας, που αντιπροσωπεύουν έναν από τους κυριότερους αρχαιολογικούς συσχετισμούς του πρωτοεμφανιζόμενου εξαστισμού του Αιγαίου. Στην ανατολική πλευρά, στα επιφανειακά επίπεδα των μεγάλων επιχωματώσεων ανάμεσα στους δύο τοίχους, τοποθετούνται κοινοτικές κατασκευές που προορίζονται για μια σιταποθήκη (περαιτέρω ένδειξη μιας σταδιακής κοινωνικοποίησης/συγκεντρωτισμού των πόρων) και ένα εκπληκτικό και μέχρι τώρα μοναδικό *πρωτο-βουλευτήριο*, μια κατασκευή με κερκίδες που προοριζόταν ίσως για τις συνελεύσεις της *γερουσίας*, η οποία σε αυτή φάση φαινομενικής ισότητας κυβερνούσε ίσως τη μικρή πόλη της Πολιόχνης. Δημόσιοι δρόμοι διατρέχουν τα τείχη σε όλες τις πλευρές και τα κτήρια οργανώνονται σε μεγάλα οικοδομικά τετράγωνα.

Σεισμοί και κοινωνικο-οικονομικά γεγονότα βρίσκονται στη βάση των επόμενων αναπροσαρμογών της πολεοδομικής εγκατάστασης της Πολιόχνης κατά την Πράσινη και την Ερυθρή περίοδο, στις κεντρικές φάσεις της πρώιμης Χαλκής του βορειοανατολικού Αιγαίου γύρω στα μέσα της 3^{ης} χιλιετίας

π.Χ. Σημαντικές επεκτάσεις του οικισμού στη δυτική και τη βόρεια πλευρά που πραγματοποιήθηκαν με μεγάλες επιχωματώσεις ισοπέδωσης στηριζόμενες σε στιβαρούς τοίχους, επιφέρουν μια σημαντική αύξηση της ακρόπολης, που στις συγκεκριμένες φάσεις φτάνει στις μεγαλύτερες διαστάσεις και τις πολυπλοκότερες λύσεις.

Παρατηρείται τώρα (ΠΧ ΙΙ) μια τάση για μια περισσότερο προφανή ιεραρχική δομή της κοινωνίας, με έναν πιο αποφασιστικό στρατιωτικό προσανατολισμό που αναδεικνύεται από την ανακατασκευή/συμπλήρωση του περιβόλου των τειχών και από την εμφάνιση κατασκευών στον τύπο του ανακτόρου, οι οποίες συνδέονται με βιοτεχνικές εγκαταστάσεις και αποθήκες. Σε αυτές τις ενδείξεις προστίθεται η ανακάλυψη ενός *θησαυρού* με χάλκινα όπλα στο *μέγαρον* 832, που είναι η πιθανή κατοικία του αρχηγού της Ερυθρής Πολιόχνης.

Η στροφή σε τακτοποιήσεις χαρακτηριστικές των ώριμων φάσεων της εποχής του Χαλκού εντοπίζεται στην Πολιόχνη με την τελευταία φάση, την Κίτρινη Περίοδο, στο τέλος της 3^{ης} χιλιετίας π.Χ. Ακριβώς όταν τα τείχη χάνουν τη σημασία τους και παρατηρείται μια σταδιακή παράνομη κατάληψη χώρων του οικισμού, που απασχολεί και τις πλατείες και τους δημόσιους δρόμους, εμφανίζονται κτήρια με σαφή χαρακτηριστικά κάτοψης σε σχήμα μεγάρου με προστίσματα αποθηκών για μεγάλους πίθους. Ιδιαίτερα το *Μέγαρον* 605, στο κέντρο του οικισμού, εμφανίζεται ως κατοικία ενός αρχηγού, που συγκεντρώνει και διαχειρίζεται τους κύριους οικονομικούς πόρους -διαβίωσης και βιοτεχνίας- της ομάδας.

Ένας τελευταίος, τρομερός σεισμός, που τειμεριώνεται δραματικά στο *μέγαρον* 317 (στον λεγόμενο *Ναό*) θέτει τέλος στη χιλιετή ιστορία της Πολιόχνης γύρω στο 2000 π.Χ.

Είναι αυτή ακριβώς η δραματική στιγμή στην οποία ανάγεται η απόθεση του *Θησαυρού*, που βρέθηκε το 1956 από τους συνεργάτες του Bernabò Brea κατά τη διάρκεια εργασιών αποψίλωσης του δωματίου 643, στο γειτονικό του *Μεγάρον* 605 κτήριο, θαμμένος στο τελευταίο επίπεδο δαπέδου της Κίτρινης Περιόδου. Πρόκειται για 1598 τεχνουργήματα, από τα οποία 1276 χρυσά (περίπου μισό κιλό!), 320 αργυρά, 1 χάλκινο και 1 από σαρδόνυχα. Ανάμεσα στα σημαντικότερα χρυσά ευρήματα: μία χρυσή περόνη με σπείρες και πουλιά, ενώτια σε σχήμα καλάθου, παπαρούνας, κοχυλιού, σταγόνας, περιλαίμια, κομβία και χάντρες περιδεραίου. Η επανεξέταση των συνόλου εύρεσης από τον συνάδελφο Massimo Cultraro (1999) διασαφήνισε περαιτέρω ότι:

-δεν πρόκειται για *μέγαρον* και ως εκ τούτου οικιστική κατασκευή της ελίτ αλλά για ένα κτήριο με πολλά δωμάτια και αυλή, κατά πάσα πιθανότητα ένα εργαστήριο τεχνίτη με αποθήκη (*ζώνη του θησαυρού*).

-τα διάφορα αντικείμενα δεν ήταν σε ένα αγγείο, όπως είχε φανεί στους ανασκαφείς, αλλά είχαν θαφτεί στο χώμα ανάμεσα σε δύο πίθους,

-πρόκειται κυρίως -όπως είχε αναδείξει ο Bernabò Brea- για αντικείμενα παράταιρα, φθαρμένα, με κενά ή αποσπασματικά.

Ανάμεσα στις πιθανές λειτουργικές τυπολογίες της συσσώρευσης πολύτιμων αγαθών, ο μεγάλος αριθμός τους, η φύση τους σχεδόν αποκλειστικά μεταλλική και η κατάσταση διατήρησης χαρακτηρίζουν αυτό το σύνολο ως απόθεση ασφάλειας/επείγουσας κατάστασης ενός εμπόρου/τεχνίτη, κατά πάσα πιθανότητα του ίδιου του *princeps* της Πολιόχνης που διοικούσε τις διαδικασίες παραγωγής και ανταλλαγής και όχι για έναν πραγματικό θησαυρό αγαθών που χρησιμοποιούσαν άτομα υψηλά ιστάμενα.

Για όλα αυτά τα στοιχεία τα πιο κοντινά παράλληλα βρίσκονται στον φημισμένο και σύγχρονο με αυτόν *Θησαυρό του Πριάμου*, που έφερε στο φως ο Schliemann στην Τροία II και τον φόρεσε στη νεαρή Ελληνίδα γυναίκα του Σοφία, με ένα από τα πιο πετυχημένα αποτελέσματα αρχαιολογικού *marketing* της ιστορίας... Η ανατολική έμπνευση των διαφόρων θησαυρών του Αιγαίου της πρώιμης εποχής του Χαλκού έχει εξάλλου αποδειχτεί εδώ και καιρό.

Συνοπτικά, το σημαντικότερο ιστορικό στοιχείο του «θησαυρού» της Πολιόχνης, πέρα από την αδιαμφισβήτητη ουσιαστική και καλλιτεχνική αξία του, βρίσκεται στη σημασία του ως *σχεδόν-επιτάφιος* της της αρχαίας πόλης, της οποίας -παρόλες της μέχρι και πρόσφατες προσπάθειες- δεν έχουν βρεθεί ποτέ οι νεκροπόλεις αλλά μόνον δραματικές ενδείξεις της δύναμης των σεισμών που απασχόλησαν κατά καιρούς όλο τον γεωγραφικό τομέα αναφοράς. Τα τελικά αποτελέσματα της έντονης σεισμικής δραστηριότητας, με την καταστροφή της Κίτρινης Πολιόχνης και της Τροίας Iig, οδήγησαν στον αφανισμό ενός χιλιετούς πολιτισμού: εκείνου της πρώιμης εποχής του Χαλκού στο βορειοανατολικό Αιγαίο.

Dott. Vincenzo TINE

Προϊστάμενος Εφορείας Αρχαιολογίας,
Καλών Τεχνών και Τοπίου της Verona,
της Vicenza και του Rovigo

vincenzo.tine@beniculturali.it